

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Pathai István ismeretlen műve 1617-ből. A Debreceni Egyetemi Könyvtár 1978 augusztusában antikvár vásárlás útján hozzájutott egy kolligátumhoz, ami Pathai István eddig példányszerűen ismeretlennek vélt művét tartalmazza: *A Helvétiai confession való körösztény praedikátoroknak Dunán innen, az egyházi szolgálatban való rend tartásokról irattatot konijvechke.* — H. n., 1617, ny. n. A⁸—F⁸G⁷⁺¹ = [55] lev. — 8°.

Korábban erről a nyomtatványról csak Lethenyi István XVII. századi író közléséből volt tudomásunk: „Ezt tanítja Patai István superintendens is a sacramentumról írott magyar könyvében. Sőt még a helvétiai confession való prédikátoroknak . . . irattott könyvecskéjében is.”¹ A megtalált példány helyesbíti azt a megállapítást, amelyet Zoványi Jenő kifejtett,² s amit a 17. századi Régi Magyar Költők Tára is átvett,³ hogy Pathainak ez a műve az 1612-es követkúti zsinat határozatait⁴ tartalmazza. A most előkerült könyv azonban nem a követkúti zsinat kánonjait fogja egységbe, hanem folytatja azoknak a szertartáskönyveknek a sorát, amelyeket számos prédikátor megírt.

Az evangélikus, református és katolikus vallási közösségek tudatos elkülönülése, a köztük lévő teológiai viták tették szükségessé, hogy ki-ki megírja a maga szertartáskönyvét. A protestáns ágendáskönyvek sorát (Heltai, Mélius Juhász, Bornemissza, Beythe, Szenczi Molnár) egészíti ki ez az 1617-ben nyomtatott könyv, amit közvetlenül Milotai Ágendája követ 1621-ben.⁵

A mű szerkezetének érdekessége, hogy a keresztség, az úrvacsora kiszolgáltatása és a házasságra vonatkozó szabályok után külön fejezetben tárgyalja a kiközösítést — foglalkozva a fejedelem excommunicatio-jával. Elődei közül csak az 1563-ban megjelent Melius-ágenda⁶ járt el így.

A kolligátumnak a *Könyv és könyvtár* c. debreceni kiadvány következő évfolyamában megjelenő elemzése fogja taglalni részletesen ezt a problémát is. Ugyanott szeretnénk majd állást foglalni a mű feltételezett nyomdahelyével kapcsolatban. Jelenleg nem tűnik kizártnak hogy Németújvár, jöllehet a németújvári nyomda 1619-nél? korábbi működéséről a XVII. században nem álltak rendelkezésünkre adatok. Van viszont egy fogódzónk arra vonatkozólag, hogy már 1618-ban is volt nyomdász Németújváron, mert az 1618-as szentlőrinci zsinat határozatában foglalta hogy: „Typographo Nemetuyvariensi per manus Emerici Böythe munusculum misimus collectam flor. 1. denar. 4.”⁸

¹ LETHENYEI István: *Az kalvinisták magyar harmoniájának meghamisítása.* Csepreg 1633 Farkas. 13. RMK I. 626.

² *Magyar Könyvszemle*, 1929. 89.

³ *Régi Magyar Költők Tára XVII. század.* VIII. köt. Bp. 1976, 526

⁴ MOKOS Gyula: *A hercegszöllősi kánonok.* Bp. 1901, 199—220.

⁵ RMK I. 515.

⁶ RMNY 196.

⁷ RMK II. 394.

⁸ *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár.* Bp. 1910. VIII. évf. 28 I.

Könyvészeti érdekessége, hogy kolligátumunk a Gönczi-féle artikulusokat tartalmazza,⁹ valamint Zoványi György *Canones ecclesiastici* c.¹⁰ művét és az 1667-ben Sárospatakon nyomtatott artikulusokat,¹¹ a két utóbbit kéziratban. Egybekötésük indoka feltehetően a témaközösség lehetett.

A mű hozzájárul ahhoz, hogy Pathai Istvánról teljesebb képet kapjunk és mind írói, mind teológiai munkássága realisabb színben álljon előttünk.

CZELLÁRNÉ CSIBA JUDIT

Kiegészítő adat egy lorettomi nyomtatványról. Néhány évvel ezelőtt beszámoltam arról, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban a köztulajdonba került, régi és hiányos nyomtatványok átnézése során két kötet került elő a nyugat-magyarországi Lorettom 17. századi nyomdájából. Mindkét kötetben ugyanaz a két nyomtatvány volt található. Közülük a második a *Decreta a sacra rit. congregatione in ordine ad missam & divinum officium* címet viseli, továbbá a pontos impresszumadatokat is: „Laureti apud Davidem Kraus M. DC. LXXII.” E szakirodalomban korábról ismeretlen munka elé mindkét példányban egy másik, de ugyanazt a kiadványt kötötték. Sajnos mindkét kötetből ennek első levelei hiányoztak, így annak címére csupán az első számozott lapon álló cím alapján lehetett következtetni: *Modus devote et fructuose celebrandi Sanctissimum Missae Sacrificium*. Miután a nyomdai kiállítás alapján ezt a művet is kétségtelenül a lorettomi műhelyben készítették, az első levelek hiányára vonatkozólag csupán találgatásokba lehetett bocsátkozni. Eszerint feltehető volt, hogy a lorettomi nyomda patrónusának, Nádasdy Ferencnek 1671. április 30-án történt kivégzése miatt tudatosan távolították el mindkét példány első leveleit, amelyek szövege vele állhatott összefüggésben.¹

Most azután, ugyancsak a köztulajdonba került könyvek feldolgozása során, e két lorettomi nyomtatvány ugyanúgy egybekötött, de végre immár teljes példánya került elő eredeti, dísztelen bőrkötésben.² A korábról ismeretlen két első levél közül a második kezddődik *Praefatio venerabilibus DD. Sodalibus Ecclesiasticis facta* címmel a bevezetés, amely sem térben, sem időben nem köthető sehova sem. Fontosabb adatokat tartalmaz a címlap. Eszerint a mű címe *Modus fructuose celebrandi missam* és szerzője Petrus Justinelli. Ez a Pietro Guistinelli olasz jezsuita volt (1579–1630), aki ezt a munkáját eredetileg anyanyelvén írta, majd az 1611-ben *Modo di celebrare divotamente la Messa* címmel Milánóban látott először napvilágot. 1624-ben már latinra fordítva nyomtatták ki Vilnában. A lorettomi kiadásnak azonban nem ez, hanem a címlap tanúsága szerint egy müncheni kiadás szolgált alapjául: *Dudum ante Monachii excusus* . . . Ilyen ismeretes is: 1648-ban készült ott Melchior Segen műhelyében, és címe Sommervogel leírása szerint betűszerint megegyezik a lorettomiéval.³ A címlevél hátlapján olvasható két egyházi engedély sem hazai eredetű, hanem az is még Rómában készült Guistinelli eredeti művéhez.

⁹ RMK II. 481.

¹⁰ ZOVÁNYI György: *Canones ecclesiastici*. Claudiopoli 1733 Szathmári. (Petrik I. 379.).

¹¹ SZTRIPSZKY II. 2597.

¹ *Magyar Könyvszemle* 1975. 204–206.

² A korábbi tulajdonos feltehetően valamelyik dél-dunántúli szerzetesi ház lehetett, mert a könyvben az államosított könyvek pécsi gyűjtőhelyének pecsétje látható.

³ SOMMERVOGEL, Carlos: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. III. köt. Bruxelles – Paris 1892. 1486. hasáb.

Figyelemre méltó, hogy Sommervogel az 1648. évi müncheni kiadáshoz kötve ismertette azt a *Decreta* c. kiadványt, amelynek lorettomi kiadása a *Modus* mindhárom ismert példánya után áll.⁴ A hazai nyomtatvány forrása tehát, bár ezt a körülményt nem tünteti fel, nyilván az 1649-ben Nikolaus Heinrich müncheni műhelyében készült könyvecske volt, amelynek címszövegével pontosan megegyezik. Sommervogel a fenti két müncheni kiadvány után kötve egy harmadikról is beszámolt, amelynek címe *Orationes ante et post missam dicendae* volt, és ugyancsak Münchenben készült 1649-ben. Ez az írásmű a három lorettomi eredetű példány egyikében sem található.

A *Modus* most előkerült impresszuma pontosan megegyezik a *Decreta*éval: „Lauerti, apud Davidem Kraus, Anno M. DC. LXXII.” Ezek után tárgytalannak tűnik minden további, korábban kigondolt feltételezés, amelyet a két hiányos példány és Nádasdy 1671. évi kivégzéséből levontam.⁵ Valami aggály ezzel kapcsolatban azonban mégis megmaradt, mert a *Modus* egyetlen, ismert címlevele nem eredeti, hanem azt utólag ragasztották be. Talán idővel, egy újabb példány előkerültével ez a talány is megoldódik majd.

BORSA GEDEON

Adatok a debreceni nyomda történetéhez. Kazzay Sámuel debreceni patikus, neves műgyűjtő 1775-ben érdekes tudósítást küldött a Bécsben megjelenő *Anzeigen* c. lapnak.¹ Ebben a Karancsi-nyomdáról az alábbiakat írja:

A nyomda a közbeszéd szerint azon a helyen állhatott, ahol most részben az új református templom. Az alábbi különös esemény által semmisült meg: Egykor a polgárok között nagy tumultus keletkezett, amely azokban a nyugtalan időkben egyáltalán nem volt szokatlan, s az egyik fél, hogy magát az ellenfél támadása esotére szükséges ólommal ellássa, a fegyvert a Karancsi-nyomda betűivel töltötte meg, derekasan tüzelt az ellenség-re, s a tudós tüzelésnek az erejével szerencsésen el is izzte azt.

Egy bizonyos 103 éves aggastyán, névszerint Horog Pál, aki ezelőtt kb. 10 esztendővel halt meg és ismerte Kazzayt, erről az emlékezetes, polgárok közti csatározásról, amely a boldogfalvi kertek között volt a legvéresebb, elődeinek híradásaiból még más dolgokat is mesélt.

Néhány évvel ezelőtt a fent említett templomban egy oszlop, amelyen a bolthajtás nyugszik, inogni kezdett. Ezért az alapot meg kellett vizsgálni: közben találtak néhány maradványt ebből a nyomdából, Kazzay maga is felszedett néhány betűt azokból emlékeknek. Egyébként Karancsi betűkészlete annyira rossz volt, hogy Debrecenben gúnyosan még ma is Karancsi írásnak vagy típusnak nevezik a rossz és maszatos betűket.

Az értesítés megbízhatósága több ponton is kérdéses. Valami alapja mégis lehetett. A debreceni nyomda a 17. század közepén — mai ismereteink szerint — ha létezett is, nem működött. Az 1652—1660 közötti időszakból egyetlen fennmaradt nyomtatvánnyal sem rendelkezünk, sőt még példány nélküli tételt sem ismerünk. Így könnyen elképzelhető, hogy a nyomda betűkészletét tényleg annyira ellövellődzték a belső villongások során, hogy az használhatatlanná vált. Ez az esemény több mint 100 év távolából Karancsi

⁴ 3. jegyzet.

⁵ 1. jegyzet

¹ *Allergnädigst-privilegirte Anzeigen* ... 1775. 174—175.

idejére tolódhatott, s ma nemcsak az értesítésben közölt idővel, hanem a hely meghatározásával is nehézségeink vannak.²

Csűrös Ferenc a nyomtatás tízévi szüneteléséről kénytelen megállapítani: „A magyarrázattal azonban adatok hiánya miatt adósoknak kell maradnunk.” Viszont már Csűrös is észrevette, hogy a nyomda újraindulásakor, Karancsi György idején, annak betűkészlete egyéb helyekről szerzett, elhasznált betűket is tartalmaz. Megemlíti néhány Váradról szerzett nyomdai díszet.³ Ez feltevésséinket erősíteni látszik.

Hogy Kazzay melyik nyomda készletéből való betűket talált az említett templom tövében, ma már nehéz eldönteni. Gyűjteményei ugyan a református kollégium birtokába jutottak, ottani sorsukról azonban nagyon kevés adattal rendelkezünk. Bár nem tartjuk eleve kizártnak, hogy a 17. századi nyomdából származó betűket birtokolt, nagyobb a valószínűsége azonban annak, hogy az 1705-ben elpusztult debreceni, vagy sárospataki nyomda maradványai kerültek elő 1770 körül.⁴

A nyomda 1705-ben készült utolsó termékéről. Esze Tamás a debreceni nyomda 1703–1705 közötti termékeivel foglalkozó cikkében — a korábbi szakirodalom alapján — az 1705-ből való nyomtatványok közül hármat vizsgált meg: Szenci Molnár Albert zsoltárait, egy 1706-ra szóló magyar nyelvű kalendáriumot és Giovanni Bona kardinális *Manductio ad coelum* . . . c. művének Huszti István általi fordítását.⁵

Most az utóbbi, nyomdahely nélküli kiadvány megjelenési helyével foglalkozunk.

Szabó Károly Bod Péterre és Sándor Istvánra hivatkozva — a nyomdai kiállítás alapján — a kiadványt debreceni nyomtatványnak tekinti. Csűrös szerint a nyomtatás valószínűleg 1705 elején történt.⁶ Huszti István 1704 decemberében Debrecenben írt ajánlása szerint ugyanis a művet az 1705. évre újévi ajándéku patrónusának Vaji Ádámnak és feleségének Zaji Annának ajánlotta. Esze Tamás fentebb idézett cikkében közölte a címlapot is az Országos Széchényi Könyvtár példányáról. Azóta e példányba Fazakas József az alábbi megjegyzést írta: „Az elül lévő öt levél és a mű vége (a 193. laptól kezdve) valószínűleg lőcsei nyomtatás. A kiadás törzse viszont debreceni.” A lőcsei betűtípusok alapos ismerője, Pavercsik Ilona e feltevést megerősítette.

Tehát *Az égre kézenfogva vezető kalauz* c. mű címlapja, ajánlása és előljáró beszéde, továbbá az I ívtől végig (193–229. + 9 számozatlan lap) nem a debreceni, hanem a lőcsei nyomda terméke. A debreceni és sárospataki példány esetében ugyanez a helyzet.

A debreceni nyomdát 1705. október 20-án a várost kiűrtő kuruc hadak feldúlták.⁷ Ekkor már készen állhatott az 1706-ra szóló kalendárium. Az általunk tárgyalt műből viszont csak nyolc ív készült eddig az időig. A nyomtatás menete a korban szokásos módon történt, bár ismeretlen okok miatt meglehetősen lassan. Az ajánlás 1704. december 28-án kelt. A nyomda azonban nem azt nyomtatta ki, hanem az A ívvel kezdődő

² Elsősorban a gyakori diákszavargásokra gondolunk. A nyomda az értesítés szerint a református kistemplom helyén állt, s a tőle a vasút felé elhelyezkedő boldogfalvi kertek környékén zajlott le e „betűkkel vívott” véres zavargás.

³ Csűrös Ferenc: *A debreceni városi nyomda története*. Debrecen (1911). 108. és a 318. lapon a 18. számú jegyzet.

⁴ A nyomdák elpusztításáról a városi jegyzőkönyv feljegyzését közli Csűrös: I. m. 339–340. A debreceni nyomda pusztulásáról uo. 146–148.

⁵ Esze Tamás: *Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc könyv- és irodalomtörténetéből*. A debreceni tipográfia termései 1703–1705. = Könyv és könyvtár 4. Budapest 1964. 71–134.

⁶ I. m. 144.

⁷ A jegyzőkönyv szerint egyértelműen a kurucok és nem a labancok tették tönkre a nyomdát 1705. október 22-én, kedden.

szöveget kezdte el, s eljutott a H ívig. A nyomda pusztulásáig elkészült ívekhez a kiegészítés Lőcsén készült. A Brewer-nyomda tipográfusa a Rákóczi-szabadságharc idején az a Miskolci Csulyak Ferenc, aki 1712-ben az újra induló debreceni nyomda vezetője lett. Az ő keze alól kerültek ki a debreceni nyomda pusztulása utáni években a református nyomtatványok.⁸

Miskolci Csulyak Ferenc Debrecenben, Kassai Pál keze alatt kezdte a nyomdász-mesterséget tanulni, 1697-ben Kolozsváron, Tótfalusi Kis Miklós nyomdájában találjuk, 1702-ben pedig Lőcsén tűnik fel.⁹ Az égre kézen fogva vezető kalauz-t még 1705-ben befejezhette. Csak 1712-ből van adatunk arra, hogy újra Debrecenben van. E nyomtatvány alapján mindenesetre annyit feltételezhetünk, hogy Debrecennel való kapcsolata már a Rákóczi-szabadságharc alatt is megvolt, esetleg a korábbi kapcsolatok folytatásaként.

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

⁸ ESZE: I. m. 120.

⁹ BENDA Kálmán—IRINYI Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda (1561—1961)*. Budapest 1961. 63. l.